

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

КОТЕНЬОВ ОЛЕКСІЙ ГЕННАДІЙОВИЧ

УДК 349.6

ПРИНЦИПИ ПРАВА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

12.00.06 – земельне право; аграрне право;
екологічне право; природоресурсне право

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – кандидат юридичних наук, доцент **Размєтаєв Сергій Володимирович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доцент кафедри екологічного права.

Офіційні опоненти:

– доктор юридичних наук, професор **Єрмоленко Володимир Михайлович**, Національний університет біоресурсів і природокористування України, завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В. З. Янчука;

– кандидат юридичних наук, доцент **Зуєв Віталій Анатолійович**, Університет митної справи та фінансів, завідувач кафедри цивільного, господарського та екологічного права.

Захист відбудеться 15 травня 2017 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.04 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70).

Автореферат розіслано 10 квітня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. Ю. Уркевич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Характерною ознакою сьогодення є усвідомлення світовою громадськістю небезпеки поглиблення екологічної кризи. Охорона навколишнього природного середовища та забезпечення сталого природокористування стають одними з головних функцій держави.

У той же час для переважної більшості країн світу природні ресурси їх територій є основною, а інколи єдиною базою економічного розвитку. В Україні природокористування є сировинною та матеріальною основою для значної кількості видів діяльності, які забезпечують значну частку надходжень до Державного бюджету – сільське господарство, видобувна промисловість, металургія тощо. Фактично досить важко знайти вид господарської діяльності, який тією чи іншою мірою не був би пов'язаний з природокористуванням. Слід відмітити, що не тільки економіка та господарська система країни завдячують своїм розвитком природокористуванню. Саме існування людини, забезпечення її основних потреб (природних, рекреаційних, культурних, духовних та інших) цілком залежить від можливості здійснення природокористування та його якості.

Усі ці питання в комплексі породжують іншу багатоаспектну проблему – забезпечення співвідношення економічних, соціальних та екологічних потреб в процесі діяльності людини, особливо в контексті сучасних міжнародних та європейських екологічних процесів. Вирішення цієї проблеми значною мірою залежить від правової регламентації діяльності в сфері природокористування, зокрема, належного рівня теоретичного обґрунтування, правового закріплення та реалізації відповідних правових приписів.

Основу правового регулювання будь-якої сфери людської діяльності становлять правові принципи – основні засади побудови самої системи правового регулювання тієї чи іншої сфери. Розроблення, юридичне закріплення та чітке виконання й дотримання принципів права природокористування є запорукою сталості, ефективності та раціональності природокористування. Зважаючи на те, що принципи правового регулювання зазвичай встановлюються задля досягнення певної мети (сталості та раціональності природокористування, забезпечення екологічної безпеки, гарантування прав громадян), запровадження в практику правозастосування і чітке виконання принципів права природокористування має неабияк сприяти досягненню мети всього правового регулювання природокористування

– гарантування безпечного для життя і здоров'я людини стану навколишнього природного середовища, забезпечення перманентного економічного розвитку в умовах максимального збереження та відтворення довкілля і його компонентів.

На цьому тлі зростає значення наукового дослідження питань розроблення та юридичного закріплення принципів права природокористування, що і визначає актуальність даного наукового дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Розроблені дисертаційні положення відповідають Основні засадам (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року в частині удосконалення законодавства у сфері природокористування. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в рамках державної цільової комплексної програми «Проблеми вдосконалення правового регулювання екологічних відносин» (номер державної реєстрації № 0106U002290).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертації полягає в тому, щоб на основі аналізу наукових розробок, узагальнення правозастосовної практики визначити поняття та зміст принципів права природокористування, охарактеризувати існуючі та виявити нові принципи права природокористування, розкрити механізми їх закріплення та реалізації, розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення системи чинного законодавства для належного розвитку та виконання законодавства у сфері використання природних ресурсів.

Відповідно до поставленої мети дисертації зроблено спробу вирішити такі завдання:

- охарактеризувати правову природу права природокористування;
- розкрити поняття принципів права природокористування та їх місце в системі принципів екологічного права;
- комплексно охарактеризувати систему принципів права природокористування та визначити їх зміст;
- визначити правові проблеми закріплення принципів права природокористування в законодавстві України;
- з'ясувати роль принципів права природокористування в процесі здійснення правотворчої та правозастосовної діяльності;
- визначити перспективи розвитку принципів права природокористування в процесі систематизації екологічного

законодавства України та його гармонізації з міжнародним та європейським законодавством;

□ охарактеризувати проблеми організаційно-правового забезпечення ефективності реалізації принципів права природокористування

□ сформулювати шляхи вдосконалення чинного законодавства для комплексного вирішення проблем реалізації принципів права природокористування.

Об'єкт дослідження становлять суспільні відносини, які виникають у процесі природокористування.

Предметом дослідження є принципи права природокористування.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становить сукупність методів і прийомів наукового пізнання. У ході дослідження використано загальнонаукові та спеціальні правові методи дослідження. Логічні методи (аналізу, синтезу, індукції, дедукції) використано під час дослідження нормативно-правових актів, аналітичних матеріалів, концепцій та точок зору вчених з окремих питань, які входили до предмета дослідження (розділи 1 та 2). Із використанням діалектичного методу досліджувався розвиток інституту права природокористування, місце принципів права природокористування та їх співвідношення з принципами системи права та екологічного права (підрозділи 1.1, 1.2). За допомогою методу системного аналізу розглянуто та класифіковано принципи права природокористування (підрозділ 1.3) та досліджено проблеми їх закріплення в системі чинного законодавства. Для встановлення змісту правових норм використовувався метод доктринального тлумачення правових норм (розділи 1, 2, 3). За допомогою порівняльно-правового методу досліджувалося законодавство інших країн у галузі природокористування (підрозділи 1.2, 1.4, 2.1, 2.3). З використанням емпіричного методу досліджувалася практика застосування чинного законодавства (розділ 2).

Усі використані методи наукового дослідження ґрунтуються на вимогах об'єктивного і всебічного аналізу процесів та явищ суспільного розвитку, що відбувалися і відбуваються в Україні та інших країнах протягом усієї історії реалізації права природокористування. Це, у свою чергу, дозволило різнобічно дослідити принципи інституту права природокористування, обґрунтувати напрями подальшого вдосконалення законодавства України в даній сфері та його гармонізації з європейським законодавством.

Теоретичним засадам визначення суті «принципу права» в різний час були присвячені дослідження теоретиків права, зокрема вказані питання розглядалися у роботах таких авторів, як Т. Г. Андрусяк,

С. С. Алексеев, О. І. Денісов, А. М. Колодій, В. О. Котюк, Є. В. Назаренко, А. Ю. Олійник, С. П. Погребняк, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун, М. В. Цвік тощо. До розгляду проблем визначення поняття та механізму дії принципів правового регулювання екологічного, земельного та аграрного права □ комплексно або в межах самостійних досліджень з іншої проблематики □ звертали свою увагу вітчизняні вчені: В. І. Андрейцев, Г. І. Балюк, Г. М. Беженар, Є. С. Бердніков, А. І. Берlach, О. Г. Бондар, І. С. Будзилович, О. А. Вівчаренко, А. П. Гетьман, В. К. Гуревський, В. М. Єрмоленко, О. І. Заєць, Л. П. Заставська, В. А. Зуєв, І. І. Каракаш, М. Г. Ковтун, В. В. Костицький, М. В. Краснова, П. Ф. Кулинич, В. І. Лозо, Н. Р. Малишева, В. Л. Мунтян, В. В. Носік, О. М. Пашенко, С. В. Разметаєв, А. К. Соколова, А. М. Статівка, В. Ю. Уркевич, Л. Л. Чаусова, Ю. С. Шемшученко, М. В. Шульга та інші.

Нормативну базу дисертації становлять Конституція України, міжнародні нормативно-правові акти, установчі та програмні документи міжнародних організацій, закони України, постанови Верховної Ради України, акти Президента та Кабінету Міністрів України, відомчі нормативні акти, які регулюють суспільні відносини щодо охорони та використання природних ресурсів. Інформаційну й емпіричну основу дослідження становлять також узагальнення результатів діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування в зазначеній сфері, політико-правова публіцистика, довідкові та періодичні видання, статистичні матеріали.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняній юридичній науці на основі проведеного комплексного наукового дослідження визначено поняття та зміст принципів права природокористування, охарактеризовано існуючі та виявлені нові принципи права природокористування, сформульовано низку нових наукових положень, висновків та рекомендацій, що виносяться на захист, зокрема:

вперше:

– в системі права природокористування виділено нові, раніше не визначені в науковій літературі, принципи цього правового інституту: принцип гарантованості загального природокористування; принцип пріоритетності загального природокористування; принцип свободи вибору форм та способів здійснення природокористування в межах, не заборонених законом; принцип розмежування природокористування та контролю за ним;

– запропоновано два основні напрями підвищення ефективності реалізації принципів права природокористування: інформаційний, що

включає освітньо-виховний і змістовно-інтерпретаційний складники та інституційний, що включає в себе теоретико-науковий, науково-дорадчий, узагальнюючий складники;

удосконалено:

– визначення категорії «принципи права природокористування», які пропонується розглядати як основні, вихідні засади, керівні ідеї виникнення, розвитку та функціонування інституту права природокористування, що об'єктивно обумовлені, закріплені або виводяться з норм чинного екологічного законодавства і характеризуються універсальністю, імперативністю, загальнозначущістю, регулятивністю, взаємоузгодженістю, системністю, предметною належністю до екологічного права;

– тлумачення поняття «право природокористування», котре розглядається як міжгалузевий правовий інститут Загальної частини екологічного права, система правових норм, які встановлюють загальні вимоги до здійснення діяльності з приводу пошуку, вивчення та використання людиною природних ресурсів з метою задоволення своїх життєво необхідних та інших потреб;

– систему принципів права природокористування як органічної частини принципів екологічного права, котрі є видовими по відношенню до принципів права;

набули подальшого розвитку:

– уявлення про те, що в галузевому екологічному законодавстві необхідно провести наскрізне текстуальне системне закріплення основних принципів права природокористування та їх пріоритету над нормами права;

– висновок про необхідність неухильного дотримання та виконання принципів права природокористування в практиці правотворчості та правозастосування;

– наукове бачення шляхів кодифікації екологічного законодавства через включення нормативного регулювання охорони та використання окремих природних ресурсів до проекту Екологічного кодексу України поряд з основними інститутами екологічного права.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені в дисертації положення, висновки і пропозиції спрямовані на наукове осмислення значення принципів права природокористування та визначення шляхів удосконалення практики їх правового закріплення та застосування, що становить як теоретичний, так і практичний інтерес.

Результати дослідження можуть бути використані: а) у науково-дослідній сфері – для подальшого розроблення та дослідження проблем права природокористування; б) у правотворчій діяльності – для

удосконалення законодавчого закріплення принципів права природокористування; в) у правозастосовній діяльності – для поліпшення практичної діяльності суддів, працівників правоохоронних та природоохоронних органів, органів державної влади та місцевого самоврядування, які реалізують завдання щодо забезпечення законності у сфері природокористування; г) у навчальному процесі – при викладанні навчальної дисципліни «Екологічне право», написанні підручників, навчальних та методичних посібників.

Апробація результатів дисертації. Положення дисертаційної роботи обговорювалися й були схвалені на засіданнях кафедри екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Підсумки розробки проблеми в цілому, окремі її аспекти, одержані узагальнення та висновки було оприлюднено на п'яти науково-практичних конференціях та круглих столах: «Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених» (м. Харків, 30 травня 2011 р.), «Молода наука України. Перспективи та пріоритети розвитку» (м. Київ, 25–27 грудня 2012 р.), «Держава і право: проблеми становлення та стратегія розвитку» (м. Суми, 18 травня 2013 р.); «Досвід і проблеми інкорпорації, імплементації та адаптації екологічного законодавства» (м. Дніпропетровськ, 25 вересня 2013 р.); «Актуальні правові проблеми публічно-приватного партнерства у сфері аграрних, земельних, екологічних та космічних відносин» (м. Київ, 22 листопада 2013 р.); «Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права» (м. Харків, 6 грудня 2013 р.).

Публікації. Основні положення дисертації відображено в семи статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях, а також п'яти тезах наукових повідомлень на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, які включають 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (всього 274 найменування). Загальний обсяг дисертації становить 228 сторінок, з них основний текст – 201 сторінка, список використаних джерел – 27 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено її зв'язок з науковими програмами, планами й темами, окреслено мету й завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження, вказано на наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено дані, що свідчать про апробацію результатів дослідження та публікації.

Розділ 1. «Загальнотеоретичні засади формування та розвитку принципів права природокористування» складається з чотирьох підрозділів, присвячених аналізу теоретико-методологічних передумов формування права природокористування, сутності принципів права природокористування та визначенню їх місця в системі принципів екологічного права, характеристик та класифікації принципів права природокористування.

Підрозділ 1.1. «Теоретико-методологічні передумови формування права природокористування та закріплення його принципів» присвячено дослідженню правових аспектів права природокористування. Передусім звернуто увагу на необхідність урахування специфічних особливостей, властивостей, форм, правових аспектів права природокористування як виду людської діяльності. Обґрунтовано позицію, згідно з якою природокористуванню як соціальному явищу притаманні наступні ознаки: процесуальність; діяльність людини; спрямованість на задоволення потреб людини, суспільства та держави; правомірність; наявність природного ресурсу як об'єкта користування.

У контексті визначення його принципів право природокористування було досліджено як правовий інститут Загальної частини екологічного права, розглянуто історію розвитку даного інституту та зміну принципів, на яких він базувався залежно від панівної економічної формації в певний історичний проміжок часу.

У підрозділі 1.2. *«Поняття принципів права природокористування та їх місце в системі принципів екологічного права»* досліджено поняття принципів права природокористування у взаємозв'язку з такими поняттями іншого порядку узагальнення, як принципи права та принципи екологічного права.

Встановлено, що принципам права природокористування притаманні такі ознаки, як: регулятивність, нормативна закріпленість, історична обумовленість, стабільність, об'єктивна зумовленість, ідеологічний характер, універсальність, вища імперативність та загальна значущість, взаємоузгодженість, системність, предметна визначеність.

Доведено, що принципи права природокористування як універсальні категорії взаємопов'язують та гармонізують відповідні інститути природоресурсного права. В умовах детальної диференціації правового регулювання охорони та використання окремих природних об'єктів саме принципи права природокористування забезпечують об'єднання відповідного нормативного матеріалу в єдину узгоджену систему екологічного права.

Визначено співвідношення принципів права природокористування та принципів охорони навколишнього природного середовища, які не

мають розглядатися окремо одні від одних, оскільки вони співвідносяться як споріднені прояви одного явища – принципів екологічного права.

У підрозділі 1.3. «Класифікація принципів права природокористування» зосереджено увагу на дослідженні критеріїв та видів класифікації принципів права природокористування з огляду на їх приналежність до загального поняття принципи права або принципи екологічного права. Так, запропоновано наступні класифікації: принципи системи права природокористування (загальноправові, міжгалузеві, галузеві та принципи інституту); принципи структури права природокористування (принципи загальносоціального і юридичного права: публічного та приватного права; регулятивного та охоронного права; матеріального та процесуального права); принципи правоутворення (загальні та спеціальні); принципи правореалізації (принципи використання, принципи виконання, принципи дотримання, принципи застосування); принципи правоохорони (загальні та спеціальні).

Поряд із визнаними класифікаціями принципів права природокористування запропоновано нові критерії їх класифікації: за напрямом безпосереднього спрямування правового впливу та метою, яка досягається таким впливом (принципи природоохоронної діяльності у сфері природокористування, принципи безпосереднього здійснення природокористування, принципи забезпечення екологічної безпеки); за способом викладення (текстуальні та синтезовані); за об'єктом природокористування (принципи права землекористування, водокористування, надрокористування, користування тваринним світом, рослинним світом, атмосферним повітрям тощо.)

Наголошено, що будь-яка класифікація не може бути використана для встановлення ієрархії принципів права у випадку конкуренції таких принципів між собою. Принципи права за своєю сутністю не можуть суперечити один одному, адже вони є основою розвитку та стабільності системи права в цілому. За наявності суперечностей у цій царині неможливо говорити про цілісність системи права в цілому.

У підрозділі 1.4. «Характеристика принципів права природокористування» зосереджено увагу на дослідженні змісту зазначеного поняття і розглянуто специфіку принципів права природокористування. Поряд з виділеними раніше наукою екологічного права принципами було виокремлено та обґрунтовано нові, а саме принцип гарантованості загального природокористування; принцип пріоритетності загального природокористування; принцип свободи вибору форм та способів здійснення природокористування в межах, не

заборонених законом; принцип розмежування природокористування та контролю за ним.

Окрім того, обґрунтовано необхідність удосконалення сутності принципу стабільності права природокористування, який полягає в тому, що надане на законних підставах право природокористування не може бути змінене або припинене поза волею природокористувача. При цьому зазначено, що принцип стабільності природокористування не означає неможливості застосовувати нові вимоги до здійснення природокористування. Наголошено на необхідності видозміни принципу ліцензування природокористування на принцип дозвільного характеру спеціального природокористування.

Запропоновано виключити словосполучення «правове забезпечення» або «правове регулювання» з формулювання правових принципів. Дане твердження обґрунтоване тим, що правові принципи містяться в праві і ним же забезпечуються.

Указано на неприпустимість використання поняття «принцип» як синоніма інших слів, у тому числі в тих випадках, коли для того, щоб підкреслити значущість певного явища, автори використовують поняття, яке має найвищий ступінь категоричності, – принцип.

Розділ 2. «Правові проблеми реалізації принципів права природокористування» складається з чотирьох підрозділів, присвячених характеристиці окремих елементів механізму реалізації принципів права природокористування.

У підрозділі 2.1. *«Нормативне закріплення принципів права природокористування: характеристика, сучасний стан та основні напрями розвитку»* звернуто увагу передусім на стан правового регулювання суспільних відносин з охорони та використання природних ресурсів.

На основі проведеного дослідження в екологічному законодавстві запропоновано законодавчо закріпити право загального земле- та надрокористування, а також принцип пріоритетності права загального природокористування над спеціальним.

З метою належного правового впливу окремих принципів права природокористування запропоновано відновити роль Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» як головного системоутворюючого нормативного акта в екологічному законодавстві та залишити його таким до прийняття Екологічного кодексу. З цією метою необхідно відновити дію ст. 2 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» в редакції, яка діяла до 16 жовтня 2012 р.

Запропоновано закріпити принцип збалансованості економічних та екологічних чинників у процесі природокористування шляхом безпосереднього відображення цього принципу в текстах нормативно-правових актів. Це спростило б практику його застосування та створило б певну ідеологічну платформу для розвитку системи екологічного законодавства, а особливо підзаконних нормативних актів, які приймаються на основі законодавчих.

Аргументовано необхідність удосконалення та закріплення принципу безоплатності загального природокористування шляхом внесення змін до чинного екологічного та податкового законодавства.

Доведено, що для реалізації принципу гарантованості загального природокористування необхідно змінити безпосередньо форму надання доступу до природних ресурсів, встановивши загальний прямий дозвіл на загальне природокористування всіма природними об'єктами, для яких така можливість встановлена законодавством, за винятком випадків, коли власник або користувач своїми діями встановив обмеження такого права та належним чином повідомив про це завчасно.

У підрозділі 2.2. *«Роль принципів права природокористування в процесі здійснення правотворчої та правозастосовної діяльності»* досліджено практику правотворчості та право реалізації в контексті закріплення та реалізації принципів права природокористування.

Зроблено висновок, що принципи права природокористування є універсальними нормативними засадами позитивного права, що визначають сутність і спрямованість правового регулювання правовідносин щодо охорони та використання природних об'єктів, а тому: виявляють вплив на правотворчість, на здійснення права природокористування, на тлумачення; є підставою для визнання неконституційними і відміни актів, а також припинення дій, котрі їм суперечать.

Аргументовано, що віднесення принципів права природокористування до принципів позитивного права повинно характеризуватися у відображенні їх у законодавстві, а сам законодавець повинен планомірно та системно відображати виділені та зафіксовані раніше принципи права в наступних нормативних актах, а також при внесенні змін до чинних.

Необхідність текстуального закріплення принципів права природокористування в нормативних актах обумовлюється тим, що життєво важливим є запровадження в цих же актах положень, які б прямо вказували на пріоритет принципів поряд з нормами права незалежно від галузевої приналежності. Зокрема, це може бути зроблено шляхом закріплення в статті нормативно-правового акта частини такого

змісту: «Принципам, зазначеним у частині... цієї статті, не можуть суперечити норми цього Закону та інших актів законодавства. У разі виявлення невідповідності положень нормативних актів зафіксованим у цій статті принципам принципи мають пріоритет у застосуванні, крім випадків невідповідності принципів нормам Конституції України».

Доведено, що механізми переведення принципів права природокористування в конкретний зміст суб'єктивних прав і юридичних обов'язків відбувається такими шляхами: конкретизація закону в підзаконних нормативних актах; відображення в процесуальних нормах, що регулюють процедури прийняття, застосування і виконання закону; роз'яснення норм закону в актах офіційного тлумачення та різноманітних актах застосування норм права; діяльності державних органів з підготовки і прийняття правових актів.

Наголошено, що реалізація принципів права природокористування в правотворчості відбувається не лише в процесі видання нормативно-правових актів. Додержання принципів права природокористування в правотворчій діяльності виражається у виявленні потреб у правовому регулюванні тих чи інших груп суспільних відносин на основі цих принципів, у визначенні напряму та характеру самого регулювання з їх дотримання, а також у ґрунтовній підготовці концепцій та проєктів нормативно-правових актів, де принципи права природокористування мають знайти змістовне або текстуальне відображення та розвиток.

Прийняття нормативно-правових актів з урахуванням принципів права природокористування сприятиме подальшому вдосконаленню українського права з метою його наближення до стандартів законодавства країн європейського співтовариства та світу.

Підрозділ 2.3. «Перспективи розвитку принципів права природокористування в процесі систематизації екологічного законодавства України та його гармонізації з міжнародним та європейським законодавством» присвячено аналізу сучасних тенденцій щодо визначення векторів подальшої систематизації чинного екологічного законодавства та ролі принципів права природокористування в цьому процесі.

Аргументовано висновок, що в процесі доопрацювання проєкту Екологічного кодексу України поряд з основними нормами інституту права природокористування мають бути закріплені його принципи. Прийняття кодифікованого акта дозволить за допомогою юридичної техніки належним чином запровадити принципи права природокористування в діяльність щодо використання природних ресурсів в Україні.

Аналіз положень законодавства Європейського союзу та вимог міжнародного права дозволив виявити суттєве значення принципів права в системі правового регулювання природокористування. У міжнародному праві це пояснюється вищим ступенем абстракції правових вимог з метою збереження високої гнучкості їх застосування в конкретних умовах та уникнення прогалин.

Вимоги європейського законодавства надають більшого значення принципам права природокористування з метою означення меж правової диспозитивності в діяльності національних органів країн-членів ЄС. Зроблено висновок про доцільність імплементації досвіду зазначених країн щодо використання принципів права природокористування в національному законодавстві.

Підрозділ 2.4. «Правові проблеми організаційно-правового забезпечення ефективності реалізації принципів права природокористування» присвячено виокремленню проблем втілення в практику правового регулювання природокористування правових принципів і пошуку шляхів їх вирішення.

Дослідження проблематики реалізації принципів права природокористування в практиці правотворення та правозастосування дозволило виокремити два основних напрями підвищення ефективності реалізації принципів права природокористування: інформаційний та інституційний. Зазначено, що обидва названі напрями знаходяться в органічній взаємодії, розділити їх неможливо і недоцільно.

Наголошено, що інформаційний напрям підвищення ефективності реалізації принципів права природокористування пов'язаний з тим, як інформацію про змістовне наповнення та сутність принципів права природокористування застосувати до реальних правовідносин. Зазначений напрям включає в себе такі складові: змістовно-інтерпретаційну (розкриття змісту принципу права природокористування для його застосування в практиці) та освітньо-виховну (основна роль відводиться процесу формування вмінь застосовувати принципи права природокористування в конкретних правовідносинах або вирішення пов'язаних з ними справ).

Аргументовано, що інституційний напрям підвищення ефективності реалізації принципів права природокористування пов'язаний із завданнями органів, утворень, інституцій, які можуть сприяти утвердженню та реалізації принципів права природокористування. Даний напрям включає в себе такі складові: теоретико-наукову (використання розробок вчених-правознавців щодо принципів права природокористування), науково-дорадчу (створення із залученням вчених та використання результатів роботи дорадчих

органів при органах влади), узагальнюючу (роль узагальнень практики застосування законодавства у практиці правозастосування).

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження, виконаного на основі чинного законодавства України і практики його реалізації, теоретичного осмислення численних наукових праць у різних галузях юриспруденції, запропоновано вирішення наукового завдання, яке полягає у визначенні поняття та змісту принципів права природокористування, характеристик існуючих та виявленні нових принципів права природокористування, а також у пошуку шляхів підвищення ефективності їх реалізації. Сформульовано низку висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на вирішення зазначеного завдання. Основні з них такі:

1. Природокористування як вид людської діяльності є юридично обумовленою, правомірною волевою діяльністю людини, спрямованою на пошук, вивчення та використання природних ресурсів з метою задоволення своїх життєво необхідних та інших потреб. Право природокористування розглядається як міжгалузевий правовий інститут Загальної частини екологічного права – система правових норм, які встановлюють загальні вимоги до діяльності людини з пошуку, вивчення та використання природних ресурсів з метою задоволення життєво необхідних та інших потреб.

2. Принципи права природокористування, як і принципи екологічного права, є такими вихідними засадами, керівними положеннями, яким притаманні всі ознаки загального поняття «принципи права». Усі принципи права у всій їх галузевій різноманітності становлять єдину взаємоузгоджену систему, вирізнення їх на підставі специфічності ознак є неможливим, адже це призведе до певної їх відірваності від загальної системи принципів права. Вони не можуть бути занадто специфічними. Відмінності між різними принципами права полягають (і можуть полягати) тільки в їх галузевій належності та в самому змісті принципів – понятті, яке в них закріплене (раціональність та комплексність природокористування, забезпечення екологічної безпеки тощо).

3. Система принципів права є цілісною, взаємопов'язаною, взаємоузгодженою та обумовленою об'єктивними закономірностями розвитку суспільства та правової системи. Тому в питанні про співвідношення принципів права природокористування та принципів екологічного права необхідно виходити із такого їх співвідношення, де принципи права всієї системи права є родовим поняттям, яке охоплює

всі без винятку принципи права. Принципи екологічного права, у свою чергу, для поняття «принципи права» є видовими і виділяються за допомогою такої ознаки, як предметна приналежність, тобто розкривають особливості побудови та функціонування екологічного права як галузі права. Принципи ж екологічного права є родовим поняттям щодо принципів права природокористування. Останні є органічною частиною принципів екологічного права та встановлюють керівні основні засади правового регулювання природокористування як виді людської діяльності. Принципи екологічного права та принципи права природокористування співвідносяться як ціле та частина.

4. Принципи права природокористування – це основні, вихідні засади, керівні ідеї виникнення, розвитку та функціонування інституту права природокористування, які об'єктивно обумовлені, закріплені або виводяться з норми чинного екологічного законодавства і характеризуються універсальністю, імперативністю, загальнозначущістю, регулятивністю, взаємоузгодженістю, системністю, предметною належністю до екологічного права.

5. У системі права природокористування необхідно виділити нові, раніше не визначені в науковій літературі принципи даного правового інституту, зокрема:

– принцип гарантованості загального природокористування, який виявляється в тому, що загальне природокористування є доступним усім фізичним особам та забезпечується обов'язком здійснення організаційних, правових, економічних та інших заходів з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування та природокористувачів, а також у праві фізичних осіб здійснювати користування всіма об'єктами, для яких існує загальне природокористування;

– принцип пріоритетності загального природокористування, сутність якого полягає в першочерговому задоволенні потреб у загальному природокористуванні за рахунок природних ресурсів, а в разі виникнення конкуренції потреб спеціального та загального природокористувачів перевага має надаватися задоволенню життєво необхідних потреб користувача, який здійснює загальне природокористування;

– принцип свободи вибору форм та способів здійснення природокористування в межах, не заборонених законом, який є втіленням загальновідомого постулату: «Особі дозволено все, що прямо не заборонено законом». Змістовою основою цього принципу є положення, згідно з яким природокористувач має право самостійно

обирати форми чи способи використання природного ресурсу, котрий йому надано, за умови, що це не заборонено законодавством;

– принцип розмежування природокористування та контролю за ним, сутність якого полягає в унеможливленні поєднання контролера та користувача в одній особі.

6. У галузевому екологічному законодавстві необхідно провести наскрізне системне закріплення основних принципів права природокористування. Зважаючи на те, що принципи правового регулювання зазвичай встановлюються задля досягнення певної мети (сталості та раціональності природокористування, забезпечення екологічної безпеки, гарантування прав громадян), закріплення в нормативних актах та подальше запровадження в практику правозастосування й чітке дотримання принципів права природокористування має неабияк сприяти досягненню мети всього правового регулювання природокористування – гарантування безпечного для життя і здоров'я людини стану навколишнього природного середовища, забезпечення перманентного економічного розвитку в умовах максимального збереження та відтворення довкілля і його компонентів. Для цього необхідно відмовитися від використання замість поняття «принципи» подібних понять, які не мають вищого ступеня категоричності, як-от «основні засади» або «основні вимоги». Слід продовжити практику більш глибокого текстуального закріплення як самих принципів права природокористування, так і їх пріоритету в нормативних актах.

7. Додержання принципів права природокористування при підготовці проектів нормативно-правових актів у сфері природокористування є обов'язковою передумовою високої якості таких актів, їх повноти та узгодженості. Дотримання зафіксованих у законодавстві принципів права природокористування є обов'язком законодавця. Зафіксовані принципи природокористування можуть не враховуватися тільки в разі докорінного перетворення законодавства, створення його на нових принципах, за умови, що фіксація нових принципів здійснюється шляхом заміни тих, які себе вичерпали.

8. Інституційна приналежність принципів права природокористування в практиці правозастосування не зменшує їх значення для регулювання відносин з користування природними ресурсами. Встановлення пріоритету принципу над нормою не потребує надання будь-якого статусу самому принципу. У практиці правозастосування необхідно більш широко застосовувати принципи права у вирішенні спорів, пов'язаних з використанням природних ресурсів.

9. У рамках кодифікації екологічного законодавства для досягнення максимально рівня дотримання принципів права природокористування необхідно включати до кодифікованого акта поряд з основними інститутами екологічного права нормативне регулювання охорони та використання окремих природних ресурсів.

10. Аргументовано неможливість механічного переміщення вимог міжнародних інституцій в національне законодавство. Органам державної влади, які безпосередньо впроваджуватимуть зближення правової системи України до правової системи Євросоюзу, слід більш виважено підходити до розуміння термінів, до реалізації інтеграційних процесів. Саме прийняття позитивного досвіду європейського права, виявлення недопустимих для вітчизняного природоресурсного права норм, збереження особливостей та правильне тлумачення і застосування термінів повинні стати гідними передумовами подальшого розвитку екологічного права України.

11. Запропоновано два основних напрями підвищення ефективності реалізації принципів права природокористування: інформаційний та інституційний. Інформаційний напрям пов'язаний з тим, як до реальних одиничних правовідносин, що виникають з приводу використання та охорони природних об'єктів, можна донести інформацію про змістове наповнення та сутність принципів права природокористування, і включає себе освітньо-виховну та змістовно-інтерпретаційну складові. Інституційний напрям пов'язаний із значенням та завданнями органів, утворень та інституцій, які можуть сприяти утвердженню та реалізації принципів права природокористування. Даний напрям включає в себе теоретико-наукову, науково-дорадчу та узагальнюючу складові.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Котеньов О. Г. До питання класифікації принципів права природокористування / О. Г. Котеньов // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. □ 2013. – № 4. – С. 116□121.

2. Котеньов О. Г. Окремі принципи права природокористування: виявлення та обґрунтування / О. Г. Котеньов // Вісник Академії митної служби України. Серія «Право». □ 2013. □ № 2 (11). – С. 73□78.

3. Котеньов О. Г. До поняття принципів права природокористування / О. Г. Котеньов // Право і безпека. □ 2013. □ № 4. □ С. 162□167.

4. Котеньов О. Г. Роль принципів права природокористування в практиці правозастосування / О. Г. Котеньов // Форум права . □ 2014. □ № 2. □ С. 212–217. □ Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua>

/UJRN/FP_index.htm_2014_2_38 - (Фахове видання внесене до наукометричної бази Index Copernicus International (Польща)).

5. Котеньов О. Г. Сучасний стан та проблеми законодавчого закріплення окремих принципів права природокористування / О. Г. Котеньов // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. □ 2014. □ № 2 (65). □ С. 215□223.

6. Котеньов О. Г. Вплив принципів права природокористування на правотворення залежно від сфери правового регулювання / О. Г. Котеньов // Право і безпека. □ 2014. □ № 2. □ С. 176□181.

7. Котенев А. Правовые проблемы организационно-правового обеспечения эффективности реализации принципов права природопользования / А. Котенев // Закон и жизнь (Leges □i via□a, г. Кишинев, Республика Молдова). □ 2014. □ № 10. □ С. 90□93.

8. Котеньов О. Г. Щодо значення принципів права природокористування в практиці застосування природоохоронного законодавства України / О. Г. Котеньов // Молода наука України. Перспективи та пріоритети розвитку : матеріали XII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25–27 груд. 2012 р.). – Київ, 2012. – С. 119–121.

9. Котеньов О. Г. Щодо класифікації принципів права природокористування / О. Г. Котеньов // Держава і право: проблеми становлення та стратегія розвитку : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 18 трав. 2013 р.). – Суми, 2013. – С. 332–334.

10. Котеньов О. Г. Щодо окремих проблем нормативно-правового закріплення принципів права природокористування / О. Г. Котеньов // Досвід і проблеми інкорпорації, імплементації та адаптації екологічного законодавства : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 25 верес. 2013 р.). – Дніпропетровськ, 2013. – С. 197□199.

11. Котеньов О. Г. Співвідношення загально-правових принципів права з принципами екологічного права та права природокористування / О. Г. Котеньов // Актуальні правові проблеми публічно-приватного партнерства у сфері аграрних, земельних, екологічних та космічних відносин : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 листоп. 2013 р.). □ К. : Принт-Сервіс, 2013. □ С. 107-116.

12. Котеньов О. Г. До питання визначення права природокористування в контексті виділення його принципів / О. Г. Котеньов // Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права : круглий стіл (м. Харків, 6 груд. 2013 р.). – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. Укр. ім. Ярослава Мудрого», 2013. – С. 67-70.

АНОТАЦІЯ

Котеньов О. Г. Принципи права природокористування. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2017.

Дисертацію присвячено аналізу становлення та розвитку принципів права природокористування, визначено їх місце в системі загальноправових принципів права та галузевих принципів екологічного права, досліджено право природокористування як міжгалузевий правовий інститут екологічного права. Проаналізовано систему чинного законодавства щодо закріплення принципів права природокористування.

Досліджено поняття принципів права природокористування та їх систему. Розкрито зміст напрацьованих принципів права природокористування, виокремлено та обґрунтовано нові авторські принципи права природокористування. Виділено основні напрями підвищення ефективності реалізації принципів права природокористування: інформаційний та інституційний. Підсумовано зарубіжний досвід правового регулювання природокористування та визначено можливості його використання в Україні.

У результаті аналізу практики застосування принципів права природокористування виявлено недоліки та запропоновано шляхи вдосконалення законодавства в даній сфері.

Ключові слова: природокористування, природоресурсне право, екологічне право, право природокористування, принципи права, принципи екологічного права.

АННОТАЦИЯ

Котенев А. Г. Принципы права природопользования. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.06 – земельное право; аграрное право; экологическое право; природоресурсное право. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2017.

Диссертация посвящена теоретическому осмыслению и комплексному решению проблем разработки и использования

принципов права природопользования. Дана общая характеристика права природопользования, исследована история его развития.

Подчеркнуто, что право природопользования рассматривается как межотраслевой правовой институт Общей части экологического права. Усовершенствовано понятие «право природопользования» как системы правовых норм, устанавливающих общие требования к осуществлению деятельности по поводу поиска, изучения и использования человеком природных ресурсов в целях удовлетворения своих жизненно необходимых и других нужд.

Определено, что принципы права природопользования соотносятся с принципами экологического права как часть и целое и отражают закономерности в правовом регулировании природопользования наряду с регулированием охраны природы и экологической безопасности.

Принципы права природопользования рассматриваются как основные, исходные начала, руководящие идеи возникновения, развития и функционирования института права природопользования, которые объективно обусловлены, закреплены или выводятся из нормы действующего экологического законодательства и характеризуются универсальностью, императивностью, общезначимостью, регулятивностью, взаимосогласованностью, системностью, предметной принадлежностью к экологическому праву.

В системе права природопользования выделены новые, ранее не определенные в научной литературе принципы: принцип гарантированности общего природопользования; принцип приоритетности общего природопользования; принцип свободы выбора форм и способов осуществления природопользования в пределах, не запрещенных законом; принцип разграничения природопользования и контроля над ним.

Предложено сквозное закрепление принципов права природопользования в системе экологического законодательства путем их отражения во всех основных нормативных актах. Указана необходимость отказа от использования понятий, заменяющих по смыслу понятие «принципы», как-то: «основные требования», «основные нормативы» и т.п.

При систематизации экологического законодательства Украины предложено закрепить общие требования права природопользования, включая его принципы, в общей части будущего Экологического кодекса или иного подобного акта.

Выработаны два основных направления повышения эффективности реализации принципов права природопользования: информационное и институциональное. Информационное направление включает

образовательно-воспитательную и содержательно-интерпретационную составляющие, которые оказывают влияние на использование содержания принципа права природопользования в конкретных правоотношениях. Институциональное направление связано со значением и задачами органов, учреждений, институтов, которые могут способствовать утверждению и реализации принципов права природопользования. Данное направление включает в себя теоретико-научную, научно-совещательную и обобщающую составляющие.

Ключевые слова: природопользование, природоресурсное право, экологическое право, право природопользования, принципы права, принципы экологического права.

SUMMARY

Kotenov O. H. The Principles of Natural Resources Law. – The manuscript.

Thesis for a candidate's degree by specialty 12.00.06 – land law; agrarian law; environmental law; nature resource law. – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2017.

The thesis is devoted to the analysis of natural resources law as an intersectoral legal institution environmental law; the formation and development of the principles of natural resources law are traced; their place in the system of general legal principles and branch principles of environmental law is defined. The system of the current legislation related to consolidation of the principles of natural resources law is analyzed.

The concept of principles of natural resources law and their system are studied. The content of researched principles of natural resources law is revealed; new author's principles of natural resources law are singled out and grounded. The main directions of improving the efficiency of implementing the principles of natural resources law are outlined. Foreign experience of legal regulation of natural resources is summed up; and possibilities of its use in Ukraine are determined.

As the result of the analysis of the practice of using the principles of natural resources law the author has revealed shortcomings and suggested the ways of improving the legislation in this area.

Keywords: environmental management, natural resource law, environmental law, law of nature management, principles of law, principles of environmental law.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент
Шеховцов В.В.

Підписано до друку 28.02.2017 р. Формат 60x90 1/16.
Папір офсетний. Віддрук. на ризографі.
Ум. друк. арк.. 0,7. Облік.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 1653.

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.